

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ (Ι.ΔΙ.Σ.)

Μια μικρή εισαγωγή στην
κινεζική στρατηγική
κουλτούρα

Θεμιστοκλής Ζ. Ζανίδης

2020

ΟΜΑΔΑ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

Αφιερωμένο στη μνήμη του πατέρα μου

Μια μικρή εισαγωγή στην κινεζική στρατηγική κουλτούρα

Εισαγωγή

19ος, 20ος και 21ος αιώνας. Η πορεία της Κίνας από την Ταπείνωση στην Κυριαρχία

Ο σημαντικότερος ανταγωνισμός της σύγχρονης εποχής είναι μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών (εφ' εξής ΗΠΑ) και της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας (εφ' εξής Κίνα) καθώς είναι τα δύο ισχυρότερα κράτη του Διεθνούς Συστήματος. Η εξέλιξη του εν λόγω ανταγωνισμού, ηγεμονικού όπως ονομάζεται από την επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων, δύναται να επηρεάσει ολόκληρο το σύστημα κρατών ποικιλοτρόπως. Για τον παραπάνω λόγο, διάφοροι διεθνολόγοι και πολιτικοί επιστήμονες επιχειρούν να αναλύσουν την συμπεριφορά ΗΠΑ και Κίνας ώστε να εξαχθούν, κατά το δυνατόν, ασφαλέστερα συμπεράσματα αναφορικά με την μορφή που θα λάβει στο εγγύς μέλλον ο ανταγωνισμός τους. Η Θεωρία των Διεθνών Σχέσεων αποτελεί τη βάση της ανάλυσης τα επίπεδα της οποίας είναι πολλαπλά (σύστημα, κράτος, άνθρωπος) όπως και οι τομείς στην οποία εστιάζεται.

Ο σκοπός της παρούσης εργασίας είναι να εστιάσει στον τομέα της κινεζικής στρατηγικής κουλτούρας καθώς αποτελεί έναν δείκτη ο οποίος δύναται να βοηθήσει στην σφαιρικότερη αντίληψη της στρατηγικής συμπεριφοράς της χώρας και των πολιτικών αποφάσεων που λαμβάνει η ηγεσία της. Όμως χρειάζεται προσοχή καθώς η στρατηγική κουλτούρα¹ συνιστά ένα εργαλείο κατανόησης της στρατηγικής

¹Σκοπός μας είναι η εισαγωγή του αναγνώστη στην κινεζική στρατηγική κουλτούρα. Για χάρην ευκολίας, αφού ο ίδιος ο όρος δεν είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένος στην Ελλάδα, θα δώσουμε εδώ τον πληρέστερο, κατά τη γνώμη μας ορισμό, σύμφωνα με τον οποίο η στρατηγική κουλτούρα αποτελεί ένα σύνολο πεποιθήσεων, νοοτροπιών, προτύπων συμπεριφοράς μιας συλλογικής οντότητας γεωγραφικά προσδιορισμένης με μια ιστορική εμπειρία (Κατσούλας 2017). Ο όρος γεννήθηκε όταν το 1977 ο Jack Snyder προσπάθησε να δείξει, σε μια μελέτη του, την διαφορετική προσέγγιση Αμερικανών και Σοβιετικών στρατηγιστών για τον περιορισμένης κλίμακας πυρηνικό πόλεμο (βλ. Jack L. Snyder, *The Soviet Strategic culture: Implications for limited nuclear operation*, Rand, 1977). Όπως αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης, ο συγκεκριμένος ορισμός είναι πολυδιάστατος αφού υπάρχει δυσκολία ακόμη και στον ορισμό της έννοιας της κουλτούρας καθώς η τελευταία αποτελεί γλωσσικό δάνειο (βλ. Γρηγόρης Πασχαλίδης, *Εισαγωγή στην έννοια του πολιτισμού*, Εισαγωγή στον Ελληνικό Πολιτισμό τ. Α', ΕΑΠ, 1999). Η στρατηγική κουλτούρα ενός κράτους εξαρτάται από τις εσωτερικές

συμπεριφοράς όμως θα πρέπει να αντιμετωπίζεται πάντα ως τέτοιο. Ως έννοια δύναται να εξηγή τις πολιτικές αποφάσεις των κρατών αφού οι φορείς της διαθέτουν κουλτούρα, όχι όμως να προβλέπει μελλοντικές κρατικές συμπεριφορές. Συνιστά μόνο μια παράμετρο της (κινέζικης) στρατηγικής καθώς προσφέρει ουσιαστικά μια ερμηνεία της αιτίας λήψης συγκεκριμένων στρατηγικών αποφάσεων (αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής), επ' ουδενί τη μοναδική, διότι η στρατηγική από τη φύση της είναι μια συνεχώς εξελισσόμενη διαδικασία.

Πιο συγκεκριμένα, απώτερος σκοπός της κινέζικης εξωτερικής πολιτικής είναι η ενοποίηση της χώρας, δηλαδή πλέον η προσάρτηση της Ταϊβάν στον ηπειρωτικό κορμό ώστε να αποκατασταθεί η ενότητα που διαταράχθηκε μετά την νίκη των κομμουνιστών του Μάο το 1949 και την φυγή των εθνικιστών στο νησί της Ταϊβάν (Παπασωτηρίου 2013). Η ραγδαία οικονομική της ανάπτυξη προϋποθέτει οι

του δομές, την κοινωνικοοικονομική του οργάνωση, το πολίτευμα, τη γεωγραφία, την ιστορική μνήμη (Κατσούλας 2017). Δεν αφορά μόνο τον τρόπο πολέμου καθώς αναδύεται από την τεχνολογική υποδομή και βασίζεται σε πολιτικές ιδεολογίες με συνέπεια να συνδέεται με τη γεωπολιτική θέση του εκάστοτε κράτους (Haglund 2014). Αυτοί είναι μόνον ορισμένοι από τους παράγοντες που επηρεάζουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε επίπεδο διεθνών σχέσεων. Τα κράτη του διεθνούς συστήματος θεωρούνται κατά βάση ορθολογικοί δρώντες όμως είναι γνωστό πως δεν δρουν όλα με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Αυτήν ακριβώς την διαφοροποίηση προσπαθεί η να εξηγήσει η θεωρία της στρατηγικής κουλτούρας (Κατσούλας 2017). Δύο ακόμα παρατηρήσεις αναφορικά με τη στρατηγική κουλτούρα. Πρώτον, η έννοια της κουλτούρας δεν πρέπει να συγχέεται με αυτήν της παιδείας καθώς είναι ευρύτερη και μάλιστα την συμπεριλαμβάνει (Πασχαλίδης 1999). Δεύτερον, η κουλτούρα πολλές φορές συγχέεται με τη έννοια του πολιτισμού, ειδικά στην ελληνική γλώσσα καθώς όπως προαναφέραμε αποτελεί γλωσσικό δάνειο. Δεν είναι της παρούσης να αναλύσουμε την προέλευση των δύο όρων και θα αρκεστούμε να αναφέρουμε πως είναι επί της ουσίας συμπληρωματικοί καθώς περιγράφουν το ίδιο φαινόμενο, αυτό της ανθρώπινης δημιουργίας σε μια συγκεκριμένη εποχή (Πασχαλίδης 1999). Η κουλτούρα αφορά περισσότερο τα άυλα επιτεύγματα ενώ ο πολιτισμός τα υλικά (Πασχαλίδης 1999). Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί η διαφορά της στρατηγικής κουλτούρας με την στρατηγική ώστε να μην υπάρχει σύγχυση. Η στρατηγική νοείται η σύζευξη μέσων και σκοπών υπό το πρίσμα μιας πραγματικής η ενδεχόμενης σύγκρουσης ενώ προϋποθέτει την ύπαρξη ενός τουλάχιστον αντιπάλου (Κολιόπουλος 2008). Εν κατακλείδι, η συνέχιση της μελέτης της στρατηγικής κουλτούρας θα βοηθήσει περαιτέρω την κατανόηση του ρόλου της κουλτούρας στις διεθνείς σχέσεις (Chiselli 2018).

εμπορικές οδοί/γραμμές ανεφοδιασμού να παραμένουν απρόσβλητες από οποιαδήποτε απειλή είτε προέρχεται από κρατικούς είτε από μη κρατικούς δρώντες.

Στο *China's National Defense in the New Era* που δημοσιεύθηκε το 2019 αποτυπώνεται η κινεζική εθνική στρατηγική. Σύμφωνα με αυτή, το Πεκίνο θεωρεί ρητά τις ΗΠΑ ως μοναδικά υπεύθυνες για την έξαρση του διεθνούς στρατηγικού ανταγωνισμού καθώς με την πολιτική τους υπονομεύουν την Κίνα (*China's Strategic Defense in the New Era*). Οι ΗΠΑ ως ο ισχυρότερος δρών στην περιφέρεια της ανατολικής Ασίας, διαθέτουν το ισχυρότερο πολεμικό ναυτικό παγκοσμίως κι ένα πλέγμα συμμαχιών/συμφωνιών που διατηρούν με κράτη-ανταγωνιστές του Πεκίνου στην περιοχή. Συνεπώς, η Κίνα η οποία επιθυμεί διακαώς να συνεχιστεί απρόσκοπτα η οικονομική της ανάπτυξη, επιδιώκει να προστατεύσει τις εύθραυστες εμπορικές οδούς/γραμμές ανεφοδιασμού της από την αμερικανική απειλή και παράλληλα να αντικαταστήσει τις ΗΠΑ ως ο ηγέτης της περιφέρειά της αυξάνοντας την επιρροή της σε οικονομικό, πολιτικό, διπλωματικό και στρατιωτικό επίπεδο. Αυτό θα το επιτύχει μέσω της οικονομικής ισχυροποίησης, στο πλαίσιο του οποίου έχει δρομολογηθεί το κολοσσιαίο επενδυτικό πρόγραμμα *One Belt One Road* και την επίτευξη ναυτικής κυριαρχίας με την σαφή ενίσχυση των κινεζικών ενόπλων δυνάμεων σε όλους τους τομείς (Ashraf 2017). Τέλος, επιδιώκει την αναμόρφωση ολόκληρου του Διεθνούς Συστήματος των κρατών κατά το δικό της συμφέρον.

Τα χαρακτηριστικά της κινεζικής στρατηγικής κουλτούρας, στα οποία θα αναφερθούμε εκτενέστερα στη συνέχεια, είναι τα εξής. Η παραδοσιακή κουλτούρα με ιστορία αιώνων και κύριες επιρροές τον Κομφουκιανισμό, τον Ταοϊσμό και λιγότερο τον Βουδισμό και η στρατηγική σκέψη της ανατολής όπως αποτυπώνεται στο έργο του Σουν Τσου. Παράλληλα καίριας σημασίας είναι η ιστορική μνήμη καθώς οι Κινέζοι Χαν, είναι ένας λαός συνδεδεμένος σε μεγάλο βαθμό με την μακράιωνη ιστορία της οποίας η αρχή ανάγεται στο 2200 π.Χ. περίπου (Παπασωτηρίου 2013). Άλλα χαρακτηριστικά της σύγχρονης κινεζικής στρατηγικής κουλτούρας είναι ο μαοϊσμός όσον αφορά την πολιτική ιδεολογία αλλά και οι δυτικές επιρροές που δεν αφήνουν ανεπηρέαστες τις πολιτικές ελίτ της χώρας. Ένα ακόμα χαρακτηριστικό της είναι η εν μέρει εγκατάλειψη του απομονωτισμού, καθώς η χώρα συνάπτει όλο και περισσότερο οικονομικές συμφωνίες με άλλα κράτη, αλλά και του δόγματος της ειρηνικής ανόδου αφού εμφανίζεται να διεκδικεί δυναμικά την κυριαρχία στη Σινική θάλασσα εις βάρος των γειτόνων της αλλά και των ΗΠΑ (Ashraf 2017). Συνεπώς, η κινεζική στρατηγική κουλτούρα διαμορφώνεται από παράγοντες γεωπολιτικούς,

ιστορικούς, οικονομικούς και θρησκευτικούς προσφέροντας το πλαίσιο στο οποίο οι στρατηγικές ιδέες/πολιτικές της ηγεσίας της λαμβάνει (Gray 1981).

Η κινεζική στρατηγική κουλτούρα

Η κινεζική στρατηγική κουλτούρα είναι διακριτή και ιδιαίτερη τόσο λόγω της γεωγραφίας της χώρας όσο και λόγω της μακραίωνης ιστορίας της. Η σύγχρονη κινεζική κουλτούρα είναι μίγμα τριών στοιχείων: της παραδοσιακής κουλτούρας, της κομμουνιστικής ιδεολογίας και της δυτικής επιρροής (Fan 2000). Η κουλτούρα ως σύνολο αποτελεί ένα συνεχώς εξελισσόμενο μέγεθος το οποίο εξαρτάται από γεωπολιτικές και τεχνολογικές αλλαγές (Twomey 2006). Η παραδοσιακή κινεζική κουλτούρα βασίζεται στην ιστορία χιλιετιών, στη γλώσσα, παρ' όλες τις διαφοροποιήσεις κατά τη διάρκεια της εξέλιξης της² κι ενσωματώνει διαφορετικές θρησκείες, φιλοσοφίες και σχολές σκέψης όπως ο Κομφουκιανισμός, ο Ταοϊσμός, ο Βουδισμός (Fan 2000) όπως θα δούμε και παρακάτω. Αντιστοίχως η σύγχρονη κινεζική στρατηγική κουλτούρα, διαμορφωμένη ανά τους αιώνες, εξελίχθηκε εξαιτίας του σοκ της ήττας στους Πόλεμους του Οπίου **και του Αιώνα της Ταπείνωσης**. Στη διαμόρφωση αυτή συνετέλεσε επίσης η οριστική κατάρρευση του αυτοκρατορικού συστήματος τον 20ο αιώνα αφού το κομφουκιανικό σύστημα αποδείχθηκε ανεπαρκές κατά τη βιομηχανική εποχή (Παπασωτηρίου 2013). Για τους σύγχρονους Κινέζους, η ιστορία τους διδάσκει πως οποιαδήποτε εσωτερική αδυναμία ή διαίρεση θα αποτελέσει τελεσίδικα αντικείμενο εκμετάλλευσης από ξένες δυνάμεις (Twomey 2006). Ειδικά, ο πλέον πρόσφατος Αιώνας της Ταπείνωσης ήταν αποτέλεσμα της εσωτερικής διαίρεσης η οποία διευκόλυνε την εισβολή ξένων δυνάμεων (Αγγλων, Γάλλων, Ολλανδών, Γερμανών, Αμερικανών, Σοβιετικών και κυρίως Ιαπώνων) (Twomey 2006).

Λόγω της μακραίωνης ιστορίας τους, ο Κινέζοι διαμορφώνουν τη στρατηγική τους βάσει αρχών που αντλούν από ιστορικά συμβάντα (Allison 2018). Είναι ενδεικτικό το τεράστιο επενδυτικό πρόγραμμα που θα βοηθήσει τη χώρα να

²Ο κινεζικός προφορικός λόγος είναι αρκετά διαφοροποιημένος από περιοχή σε περιοχή όμως το ίδιο δεν συμβαίνει με τον γραπτό λόγο καθώς η χρήση ιδεογραμμάτων κι όχι αλφαβήτου τον κατέστησε ομοιόμορφο σε ολόκληρη τη χώρα (βλ. Χ. Παπασωτηρίου Η Κίνα από την Ουράνια Αυτοκρατορία στην ανερχόμενη Υπερδύναμη του 21ου αιώνα)

προβάλλει την ισχύ της σε παγκόσμια κλίμακα μετατοπίζοντας το ισοζύγιο ισχύος στην Ασία με την ενοποίηση της Ευρασίας (Twomey 2006). Το συγκεκριμένο επενδυτικό πρόγραμμα ανακοινώθηκε από το νυν Πρόεδρο Xi Jinping, κατά τη διάρκεια μιας επίσημης του επίσκεψης στο Καζακστάν το 2013, είναι ισοδύναμο με 25 Σχέδια Μάρσαλ κι ονομάζεται *Belt and Road Initiative (BRI)* (Ashraf 2017) προηγουμένως γνωστό ως *One Belt One Road (OBOR)* ή την ελληνική μετάφραση *Ο Νέος Δρόμος του Μεταξιού* δείχνοντας την σύνδεση με τις ιστορικές κινεζικές εμπορικές οδούς. Η ιστορική μνήμη είναι πανταχού παρούσα στη σύγχρονη Κίνα. Αυτές οι εξαιρετικά τραυματικές μνήμες του Αιώνα της Ταπείνωσης οδηγούν την ηγεσία του ΚΚΚ (Κομμουνιστικό Κόμμα Κίνας) να επιδιώκει επιτακτικά την εσωτερική σταθερότητα χωρίς να υπολογίζει το κόστος (π.χ. σε ανθρώπινα δικαιώματα) (Twomey 2006).

Ο στόχος της κινεζικής ηγεσίας είναι τριπλός. Αρχικά, επιδιώκει την επαναφορά του μεγαλείου της χώρας που σημαίνει την επιστροφή της στην κυριαρχία που απολάμβανε πριν τη δυτική διείσδυση (απαίτηση για περιφερειακή κυριαρχία). Κατόπιν, επιδιώκει να εξασφαλίσει τον απόλυτο έλεγχο σε περιοχές της ευρύτερης Κίνας, συμπεριλαμβανομένης της Ταϊβάν (απαίτηση από τα γειτονικά κράτη να αναγνωρίσουν και σεβαστούν την κινεζική υπεροχή) και τέλος, επιθυμεί την αναβίωση της ιστορικής σφαίρας επιρροής, χερσαία και θαλάσσια, ώστε να την αποδεχτούν και σεβαστούν οι άλλες μεγάλες δυνάμεις (Allison 2018). Η ανάκτηση της χαμένης αίγλης και του σεβασμού είναι σημαντικότερη και όσο ο Κινέζος Πρόεδρος το υπόσχεται προσφέροντας παράλληλα οικονομική ανάπτυξη ανεξαρτήτως του περιβαλλοντικού κόστους, τόσο το κόμμα είναι νομιμοποιημένο στην κοινωνία (Twomey 2006). Κατά συνέπεια, η ιστορική μνήμη συντελεί στη διαμόρφωση της στρατηγικής κουλτούρας των Κινέζων ώστε να επιδιώκουν μετ' επιτάσεως εσωτερική σταθερότητα και συνοχή, δηλαδή να μην επιδεικνύουν καμία αδυναμία προς τα έξω η οποία θα προσκαλούσε τις ξένες δυνάμεις (γεγονότα στο Χονγκ Κόνγκ και η σκληρότητα με την οποία αντιμετωπίστηκαν κι αντιμετωπίζονται οι διαδηλωτές από τις αρχές).

Πράγματι, η εσωτερική αστάθεια σε συνδυασμό με την επαφή με την εκβιομηχανοποιημένη Δύση στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα προκάλεσε το τέλος της κινεζικής κυριαρχίας. Έκτοτε πολεμικές αναμετρήσεις με ξένες δυνάμεις κατέληγαν πάντα σε κινεζική ήττα, (ενδεικτικά αναφέρουμε το 1839 με τον Α΄ Πόλεμο του Οπίου και το 1856 με τον Δεύτερο, το 1894 με την εισβολή της Ιαπωνίας και την

κατάκτηση της Μαντζουρίας, το 1899 με την Επανάσταση των Μπόξερς έναντι της οποίας συνασπίστηκαν 8 κράτη τα οποία κατέλυσαν τελικά την Δυναστεία των Τσιν το 1912, ο νέος εμφύλιος πόλεμος και η εκ νέου ιαπωνική εισβολή το 1937 που προκάλεσε τον θάνατο περισσότερων από 20 εκατομμυρίων κινέζων) (Twomey 2006). Η κατάκτηση της εξουσίας το 1949 από τους κομμουνιστές σηματοδότησε το τέλος του Αιώνα της Ταπείνωσης. Ακριβώς αυτά τα επιτεύγματα του Μάο (ηγέτη των κομμουνιστών) αποτελούν μέχρι σήμερα τον πυρήνα της νομιμοποίησης του ΚΚ καθώς πιστώνεται την διάσωση της χώρας και την εκδίωξη των ξένων δυνάμεων (Twomey 2006).

Σήμερα, οι Κινέζοι μαθητές διδάσκονται το αίσθημα της ντροπής για τον Αιώνα της Ταπείνωσης με τις προαναφερθείσες ήττες. Το μάθημα που εξάγεται από τις ήττες αυτές είναι απλό: *Ποτέ ξανά και τίποτα δεν ξεχνιέται* (Twomey 2006). Ο πατριωτισμός-ιδιότυπος εθνικισμός ενισχύεται από την ανάγκη για εκδίκηση της εθνικής ταπείνωσης που υπέστη η χώρα. Επιπροσθέτως, είναι εξαιρετικά χρήσιμος για το ΚΚ καθώς αντλεί νομιμοποίηση από την κοινωνία ειδικά από τη στιγμή που η οικονομική ανάπτυξη φαίνεται να επιβραδύνεται (Twomey2006). Η σημερινή ηγεσία του ΚΚ επιζητά την ισχυροποίηση της χώρας και την εκδίωξη των ΗΠΑ από την περιφέρεια της αν και αναγνωρίζει πως ουσιαστικά εξαιτίας της Ουάσιγκτον υπήρξε η πολυπόθητη σταθερότητα και ασφάλεια στην περιοχή που επέτρεψε την απρόσκοπτη οικονομική άνθηση. Γεωγραφικά, το πεδίο της αντιπαράθεσης εντοπίζεται στη Σινική θάλασσα (Allison 2018).

Οι διεθνολόγοι έχουν από καιρό σχολιάσει την απροθυμία του Πεκίνου να αντικαταστήσει τις ΗΠΑ από τις περιοχές που οι τελευταίες αποσύρονται ως τοποτηρητές. Αυτή η κινέζικη απροθυμία ενδεχομένως να εκπλήσσει όμως συμβαδίζει απόλυτα με την στρατηγική κουλτούρα της χώρας η οποία πρωτίστως είναι αμυντική (Allison2018). Φυσικά στην εξέλιξη αυτή συνέβαλλε ο **Κομφουκιανισμός** καθώς και η στρατηγική σκέψη της Ανατολής όπως συνοψίζεται αριστουργηματικά στο έργο του **Σουν Τσου** ο οποίος ήταν οπαδός του κομφουκιανισμού (Κολιόπουλος 2008). Σύμφωνα με την συγκεκριμένη θεωρία που παρουσιάζεται με μορφή αποφθεγμάτων στο έργο *Η Τέχνη του Πολέμου*, ο πόλεμος αποτελεί ένα από τα διαθέσιμα εργαλεία της πολιτικής και πρέπει να χρησιμοποιείται ορθολογικά (Κολιόπουλος 2008). Επιπλέον, η επίθεση θεωρείται ιδιαίτερα δαπανηρή και για τον λόγο αυτόν πρέπει να αποφεύγεται. Προέχει η συστηματική ανάλυση/γνώση του εαυτού, του αντιπάλου αλλά και του πεδίου της αντιπαράθεσης

(Κολιόπουλος 2008). *Η απόλυτη επιτυχία συνοψίζεται στην παράδοση του εχθρού χωρίς μάχη (Sun Tzu 2008)* καθώς ο πόλεμος για τους κινέζους στρατηγιστές είναι πρωτίστως ψυχολογικός και πολιτικός (Allison 2018). Επίσης, η καλύτερη στρατηγική είναι η επίθεση εναντίον της στρατηγικής του αντιπάλου για την επίτευξη κατά το δυνατόν γρηγορότερης νίκης (Κολιόπουλος 2008).

Ο αμυντικός προσανατολισμός της χώρας αντικατοπτρίζεται ακόμα και στη χρήση των πυρηνικών όπλων που διαθέτει το Πεκίνο (China's Strategic Defense in the New Era). Τα τελευταία δεν αναμένεται να χρησιμοποιηθούν από την Κίνα για το πρώτο χτύπημα στον εχθρό, σε αντίθεση με το παγιωμένο πυρηνικό δόγμα περί πρώτου χτυπήματος τόσο των ΗΠΑ όσο και της πρώην ΕΣΣΔ και νυν Ρωσίας, αλλά μόνον ως μέσα ανταπόδοσης (δεύτερο πυρηνικό πλήγμα) (Twomey 2006). Η ένταση με την Ταϊβάν το 1955 οδήγησε στην ανάπτυξη, για πρώτη φορά, πυρηνικού οπλοστασίου. Αρωγός στην προσπάθεια αυτή στάθηκε η ΕΣΣΔ και λόγω της ιδεολογικής συγγένειας (Twomey 2006). Όμως η σύμπνοια των δύο κομμουνιστικών καθεστώτων δεν διατηρήθηκε με αποτέλεσμα την απόσυρση των σοβιετικών πυρηνικών συμβούλων. Αυτό το γεγονός είχε ως άμεση συνέπεια την καθυστέρηση στην ανάπτυξη του κινεζικού πυρηνικού προγράμματος με την πρώτη πυρηνική δοκιμή να πραγματοποιείται μόλις το 1964 (Twomey 2006). Η ανάπτυξη ενός αριθμητικά εύρωστου πυρηνικού οπλοστασίου καθυστέρησε εκ νέου λόγω των επιπτώσεων της Πολιτιστικής Επανάστασης φτάνοντας στα μέσα της δεκαετίας του '80 (Twomey 2006). Μέχρι σήμερα η Κίνα διαθέτει ένα σχετικά μικρό πυρηνικό οπλοστάσιο, σε σύγκριση πάντα με τα αντίστοιχα των ΗΠΑ και της Ρωσίας, ενώ οι προσπάθειές της επικεντρώνονται στον εκσυγχρονισμό του και όχι στην επέκτασή του. Επιπροσθέτως, η κινεζική πυρηνική στρατηγική, επηρεασμένη και από τον Κομφουκιανισμό, απορρίπτει το πρώτο πυρηνικό πλήγμα περιορίζοντας τη χρήση των πυρηνικών όπλων μόνον για ανταπόδοση όπως σημειώσαμε παραπάνω (Twomey 2006).

Σε συμβατικό επίπεδο η ηγεσία της χώρας επιδιώκει την ανάπτυξη των δυνατοτήτων των ΕΔ καθώς η ισχυροποίησή τους συνιστά το δεύτερο βασικό σκέλος της επανόδου της, μαζί με την οικονομική ανάπτυξη, εξασφαλίζοντας το "Ποτέ Ξανά" του Αιώνα της Ταπεινώσης (Allison2018). Οι ξένες δυνάμεις που κατανίκησαν την Κίνα ήταν ισχυρές στρατιωτικά ειδικά όσον αφορά το πολεμικό τους ναυτικό. Για τον λόγο αυτόν το Πεκίνο δίνει έμφαση στη θάλασσα καθώς δεν επιθυμεί επ' ουδενί να επαναλάβει το ιστορικό σφάλμα της αγνόησης των ωκεανών το οποίο

χρονολογείται από τον 15ο αιώνα και τη Δυναστεία των Μινγκ οι οποίοι αποφάσισαν να αποσύρουν τη χώρα από τη θάλασσα (Παπασωτηρίου 2013). Φυσικά, η μετατροπή της Κίνας από μια παραδοσιακά χερσαία δύναμη σε ναυτική, η διόρθωση του σφάλματος των Μινγκ, απαιτεί χρόνο. Οι Κινέζοι όμως μπορούν να επιδείξουν, λόγω κουλτούρας, ιδιαίτερη στρατηγική υπομονή όπως θα δούμε παρακάτω. Θα πρέπει να σημειώσουμε επίσης μια σημαντική παράμετρο της κινεζικής στρατηγικής κουλτούρας η οποία αφορά τις ανθρώπινες απώλειες σε περίοδο πολέμου. Η κινεζική κοινωνία είναι ανεκτική όσον αφορά τις παραπάνω απώλειες, σε αντίθεση με τη Δύση και ειδικά τις ΗΠΑ, από τη στιγμή που τα κινεζικά στρατεύματα θα πολεμήσουν για το κινεζικό μεγαλείο (Allison2018).

Παρ' όλα αυτά, είναι ξεκάθαρο πως οι Κινέζοι δεν βρίσκονται πάντοτε σε θέση άμυνας αν και η στρατηγική τους κουλτούρα είναι αμυντική. Αυτό το παράδοξο συνοψίζεται στο εκφρασμένο στρατηγικό τους δόγμα της *ενεργητικής άμυνας* (China's Strategic Defense in the New Era), δηλαδή την άμυνα σε στρατηγικό επίπεδο, αλλά την επίθεση σε επιχειρησιακό και τακτικό (Defense Intelligence Agency: China Military Power). Τόσο σε περιόδους ειρήνης όσο και σε περιόδους πολέμου, η υψηλή στρατηγική τους είναι ρεαλιστική (realpolitik) και για το λόγο αυτόν ευέλικτη (Allison 2018). Ακολουθούν πιστά το συμβουλή του Σουν Τσου να είναι ευέλικτοι όπως το νερό (Κολιόπουλος 2008). Μάλιστα, σε αρκετές περιπτώσεις κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα επέλεξαν να επιτεθούν πρώτοι επιβεβαιώνοντας ένα άλλο σημαντικό στοιχείο της στρατηγικής σκέψης της ανατολής, αυτό του **αιφνιδιασμού** (1950 πόλεμος στην Κορέα εναντίον των ΗΠΑ, 1962 επίθεση στην Ινδία, 1969 επίθεση σε ΕΣΣΔ, 1979 επίθεση στο Βιετνάμ). Η αιφνιδιαστική επίθεση αποτελεί κινεζική επιλογή ειδικότερα όταν η χώρα πιεστεί αδιαφορώντας ακόμα και για το μέγεθος του αντιπάλου (Allison2018) εφαρμόζοντας το δόγμα της ενεργητικής άμυνας (Ashraf 2017). Η έμφαση που δίνουν οι Κινέζοι **στον αιφνιδιασμό, την παραπλάνηση και τις πληροφορίες** φυσικά προέρχεται από την παράδοση της στρατηγικής σκέψης της ανατολής. Χρησιμοποιώντας μόνο μια φράση για να δείξουμε τη σημαντικότητα των παραπάνω θα αναφέρουμε πως *ο αιφνιδιασμός θεωρείται κλειδί για τη νίκη και η παραπλάνηση κλειδί για τον αιφνιδιασμό* (Κολιόπουλος 2008).

Θα ήταν λάθος να υποθέσουμε πως η σύγχρονη κινεζική στρατηγική κουλτούρα διαπνέεται μονάχα από την ιστορική μνήμη. Είναι γεγονός πως οι κινεζικές ΕΔ (PLA) μελετούν συστηματικά την αρχαία στρατηγική κουλτούρα της

χώρας χωρίς να παραγνωρίζουν το γεγονός πως έχουν τους περιορισμούς τους στο σύγχρονο στρατηγικό περιβάλλον (Chiselli 2018). Ρεαλιστικά και προκειμένου να καλυφθεί το συγκεκριμένο κενό, οι κινεζικές ΕΔ (PLA) δεν διστάζουν να μελετήσουν κυρίως τα δόγματα άλλων ενόπλων δυνάμεων αλλά και τα τεχνολογικά τους επιτεύγματα ώστε να εξάγουν συμπεράσματα αναφορικά με τον τρόπο δράσης τους (Chiselli 2018).

Η κινεζική παραδοσιακή κουλτούρα στηρίζεται σε δόγματα και δοξασίες τα οποία διαποτίζουν τις αρχές της μέχρι σήμερα. Το κυριότερο είναι αναμφίβολα ο **κομφουκιανισμός**, όπως ήδη σημειώσαμε, ο οποίος δεν είναι θρησκεία αλλά περισσότερο μια ηθική φιλοσοφία, ενώ αποτέλεσε την ιδεολογία της χώρας κατά την αυτοκρατορική περίοδο (Παπασωτηρίου 2013). Σύμφωνα με το συγκεκριμένο δόγμα, η ιεραρχία είναι καίριας σημασίας καθώς καθορίζει τόσο την τάξη όσο και την αρμονία. Οι Κινέζοι επιθυμούν η τάξη που διέπει την κουλτούρα της κοινωνίας τους να επεκταθεί σε επίπεδο διεθνών σχέσεων. Δεν επιθυμούν με άλλα λόγια την επέκταση μέσω κατάκτησης και για τον λόγο αυτόν η στρατιωτική εμπλοκή αποτελεί την τελευταία επιλογή. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της κινεζικής κουλτούρας αποτελεί το γεγονός πως δεν επιδιώκεται η εξαγωγή της και η υποχρεωτική καθιέρωσή της σε άλλους λαούς (Twomey 2006). Επιπροσθέτως, ο κομφουκιανισμός βασίζεται στην ιδέα της ηθικής τάξης. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως οι κυβερνώντες οφείλουν να είναι καταρχάς μορφωμένοι και να κυβερνούν ηθικά (Παπασωτηρίου 2013), ενώ η πολιτική ιεραρχία είναι ταυτόσημη με την κοινωνική και πρέπει να είναι αρμονική και ισορροπημένη (Jacques 2012). Το μοντέλο της κυβέρνησης και της κοινωνίας βασίζεται στην οικογένεια. Στο πλαίσιο της κομφουκιανής οικογένειας, καθήκον των απογόνων είναι να σέβονται την εξουσία του πατέρα ο οποίος με τη σειρά του οφείλει να προστατεύει και να φροντίζει τα μέλη της οικογένειάς του (Jacques 2012). Στην κινεζική πραγματικότητα το κράτος είναι ο πατέρας που οφείλουν τα παιδιά του (οι πολίτες) σεβασμό και υπακοή ενώ το αντάλλαγμα είναι προστασία και ευημερία. Συνεπώς, το κράτος είναι αναγκαίο καλό καθώς είναι η πηγή της τάξης, της ηθικής αλλά και του νοήματος (Jacques 2012). Τέλος, θα σημειώσουμε πως οι πρόγονοι είναι σημαντικότεροι στο πλαίσιο του κομφουκιανισμού αφού θεωρούνται μονίμως παρόντες (Jacques 2012).

Ο Κομφουκιανισμός είναι μόνο το ένα σκέλος της παραδοσιακής κουλτούρας. Το άλλο σκέλος είναι ο *ταοϊσμός* ο οποίος είναι σύγχρονος με τον κομφουκιανισμό. Είναι περισσότερο εσωστρεφής και μυστικιστικός καθώς αναζητεί την λύτρωση

(Braudel 2007). *Ο Βουδισμός έχει μικρότερη συγκριτικά επίδραση στη παραδοσιακή κινεζική κουλτούρα σε σύγκριση με κομφουκιανισμό και ταοϊσμό.*

Ο δεύτερος βασικός πυλώνας της κινεζικής κουλτούρας όπως σημειώσαμε ήδη είναι *ο κομμουνισμός*. Η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας, κατά τις απαρχές της το 1949 στηριζόταν σε τρεις πυλώνες των οποίων ηγέτης ήταν ο Μάο Ζετόνγκ (Παπασωτηρίου 2013). Ο πρώτος αφορούσε το ΚΚΚ, ο δεύτερος το κράτος και ο τρίτος ο Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (Παπασωτηρίου 2013). Η σταδιακή απεξάρτηση της του ΚΚΚ από την ΕΣΣΔ ολοκληρώθηκε το 1956 με την καταδίκη του Ι. Στάλιν από τον Ν. Χρουστσόφ (Παπασωτηρίου 2013). Όμως η σοβιετική αυτοκριτική επηρέασε το ΚΚΚ και προσωπικά τον Μάο ο οποίος κάλεσε την κινεζική διάνοηση να εκφραστεί ελεύθερα για το καθεστώς (Παπασωτηρίου 2013). Η κίνηση αυτή ήταν η απαρχή μιας διαδικασίας που οδήγησε στον εκτοπισμό 700.000 μορφωμένων Κινέζων στις φυλακές και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης ανά την επικράτεια της χώρας (Παπασωτηρίου 2013). Παράλληλα η ηγετική ελίτ του ΚΚΚ απομακρύνθηκε από την ΕΣΣΔ και κήρυξε το *Μεγάλο Άλμα προς τα Εμπρός*, δηλαδή τον ριζικό εκσυγχρονισμό της κινεζικής οικονομίας (Παπασωτηρίου 2013). Η επιστράτευση των αγροτών οδήγησε στην μείωση της παραγωγής με αποτέλεσμα τη ραγδαία αύξηση των θανάτων από τον υποσιτισμό και τη συρρίκνωση του ΑΕΠ της χώρας (Παπασωτηρίου 2013). Οι λύσεις που προτάθηκαν από τον Τσεν Γιουν ήταν άκρως πραγματιστικές κι εν τέλει έγιναν αποδεκτές από τον Μάο (Παπασωτηρίου 2013). Η νέα κινεζική οικονομική πολιτική έδινε έμφαση στην ανάπτυξη με τη χρήση εξειδικευμένου προσωπικού και παροχής υλικών κινήτρων, κινήσεων δηλαδή που απείχαν αρκετά από τον χαρακτηρισμό ως κομμουνιστικές (Παπασωτηρίου 2013). Με την πολιτική αυτή κατόρθωσε η κινεζική οικονομία να εισέλθει σε τροχιά ανάπτυξης. Έκτοτε, ο πραγματισμός χαρακτηρίζει το ΚΚΚ του οποίου ο ηγέτης εξαπέλυσε την τελευταία πολιτική εκστρατεία στο εσωτερικό, την *Πολιτιστική Επανάσταση (1966-1976)*, η οποία κόστισε, κατά παραδοχή του ίδιου του ΚΚΚ, τις βαρύτερες απώλειες στον λαό, στο Κόμμα και το κράτος από την ίδρυση του (Παπασωτηρίου 2013).

Η χώρα εισήλθε στην σύγχρονη εποχή υπό την καθοδήγηση των Ντενγκ και Γιουν καθώς ανέλαβαν το έργο της επαναπροσέγγισης με τη Δύση στο εξωτερικό και την απαγκίστρωση από την Μοϊκή Πολιτιστική Επανάσταση στο εσωτερικό (Παπασωτηρίου 2013). Τελικά, οι εσωτερικές μεταρρυθμίσεις προκάλεσαν το 1989 εκτεταμένες αντιδράσεις, κυρίως των φοιτητών, οι οποίες οδήγησαν στα γεγονότα της

Πλατείας Τιενανμέν και τις απώλειες να υπολογίζονται σε 3000 (Παπασωτηρίου 2013). Παρ' όλη την εσωτερική αναταραχή η ανάπτυξη της κινεζικής οικονομίας ήταν εντυπωσιακή, ενώ συνεχίστηκε με αμείωτη ένταση και τις πρώτες δεκαετίες του 21ου αιώνα καθιστώντας τη χώρα ως την δεύτερη μεγαλύτερη οικονομία παγκοσμίως. Το 1997 η παράδοση του Χονγκ Κονγκ από τις βρετανικές αρχές στη Κίνα αποτέλεσε ορόσημο καθώς ικανοποιούσε τις κινεζικές απαιτήσεις για δυτικές επανορθώσεις των ζημιών που υπέστη η χώρα κατά τον Αιώνα της Ταπείνωσης (Παπασωτηρίου 2013).

Ολοκληρώνοντας την αναφορά στην πολιτική ιδεολογία της Κίνας θα σημειώσουμε πως το ΚΚ είναι πραγματιστικό καθώς έχει εγκαταλείψει την κομμουνιστική ιδεολογία (Feldman 2015). Για παράδειγμα, ο ατομικισμός ο οποίος είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα του δυτικού πολιτισμού και όχι του σινικού, βρίσκεται σε πλήρη ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια διότι προωθείται από το κόμμα και τις πολιτικές του που προωθούν την επιχειρηματικότητα και τον καταναλωτισμό (Feldman 2015) ενώ και οι ίδιες οι κινεζικές ελίτ δεν φαίνεται να είναι ιδιαίτερος πολιτικά φορτισμένες.

Η κινέζικη κουλτούρα εμφανίζει διαφοροποιήσεις από την αντίστοιχη δυτική. Για να αντιληφθούμε την διαφορετικότητα αυτή θα αναφέρουμε πως μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα, δηλαδή σχετικά πρόσφατα, η Κίνα δεν είχε αντίληψη περί διπλωματικών σχέσεων αφού δεν είχε καθιερωμένες με άλλα κράτη -ούτε διέθετε πρεσβείες αλλού ούτε επέτρεπε ξένες πρεσβείες στο έδαφός της. Μάλιστα δεν διέθετε καν Υπουργείο Εξωτερικών. Είναι ενδεικτικό το γεγονός πως μόλις το 1792-1794 η Βρετανία επιδίωξε, αποτυχημένα, να εντάξει τη χώρα στην ευρωπαϊκή διεθνή κοινωνία των κυρίαρχων κρατών ως ισότιμο μέλος (Παπασωτηρίου 2013). Τα παραπάνω για τη δυτική πολιτική σκέψη και κουλτούρα είναι ασυνήθιστα όμως θα πρέπει να μην λησμονούμε πως στην κινέζικη κοσμοθεώρηση ο αυτοκράτορας ήταν ο μοναδικός επί γης αφού ήταν γιος του Ουρανού (Allison 2018). Η ρήση του Κομφούκιου σύμφωνα με την οποία από την στιγμή που δεν υπήρχαν δύο ήλιοι στον ουρανό δεν μπορούσαν να συνυπάρχουν δύο αυτοκράτορες στη γη είναι ενδεικτική (Allison 2018).

Ο S. Huntington στο έργο του *Σύγκρουση των Πολιτισμών* κατατάσσει την Κίνα στον κομφουκιανό πολιτισμό αναγνωρίζοντας τη σημαντική επιρροή που άσκησε ο κομφουκιανισμός στην κινεζική κουλτούρα. Σε αντίθεση με τον δυτικό πολιτισμό που προάγει κατά βάση τον ατομικισμό, την ελευθερία, την ελεύθερη

οικονομία, τη δημοκρατία και τα ατομικά δικαιώματα, έννοιες που οι Κινέζοι αντιμετωπίζουν με καχυποψία όπως ο,τιδήποτε ξένο ως προς αυτούς, η κινεζική κουλτούρα προτάσσει την υπεροχή του κράτους στην κοινωνία και την υπεροχή της τελευταίας στο άτομο (Allison 2018). Μια ακόμα διαφορά μεταξύ των δύο πολιτισμών εντοπίζεται στην αντίληψη του χρόνου, το οποίο είναι εξαιρετικής σημασίας καθώς αποτυπώνει εύγλωττα τη στρατηγική υπομονή του Πεκίνου η οποία πρέπει να λαμβάνεται υπόψη (Allison 2018). Πιο συγκεκριμένα, οι Κινέζοι, λόγω της μακραίωνης ιστορικής τους διαδρομής, σκέφτονται σε βάθος αιώνων ακόμα και χιλιετιών δίνοντας προτεραιότητα στην εξασφάλιση μακροπρόθεσμου οφέλους. Στον αντίποδα η Δύση προσδοκά πιο άμεσα οφέλη (Allison 2018). Όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα, το Πεκίνο δεν απορρίπτει το γεγονός πως έχουν πανανθρώπινη εφαρμογή όμως εντάσσει σε αυτά ασιατικές αξίες ώστε να δικαιολογήσει την διαφορετική πρακτική των κινεζικών αρχών (δηλαδή την έμφαση στην ιεραρχία και στον πατερναλιστικό ρόλο του κράτους) (Feldman 2015). Δεν θα ήταν υπερβολή να σημειώσουμε πως η Κίνα πρωτίστως είναι ένας πολιτισμός ο οποίος έγινε έθνος-κράτος μόλις πρόσφατα (τον 19ο αιώνα) και μόνον αφού εξαναγκάστηκε από τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής (Jacques 2012).

Είδαμε πως η ιστορική μνήμη επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό την κινεζική κουλτούρα σε στρατηγικό επίπεδο. Όμως οι μνήμες του Αιώνα της Ταπείνωσης δεν είναι οι μοναδικές. Για τη μεγαλύτερη περίοδο της ιστορίας της η Κίνα βρισκόταν στο **επίκεντρο του διεθνούς συστήματος (Twomey 2006)**. Η ηγετική θέση της χώρας ήταν τόσο αυτονόητη ώστε θεωρούνταν "φυσική" τόσο από την κινεζική κοινωνία όσο και από τους συνορεύοντες με την Κίνα λαούς. Η ιεραρχία επίσης είναι εξαιρετικής σημασίας για τους Κινέζους οι οποίοι αντιλαμβάνονται τη χώρα τους ως ανώτερη όλων στο ασιατικό σύστημα κρατών (**Twomey 2006**). Είναι γεγονός πως η κινεζική κουλτούρα και πολιτισμός επηρέασε τα γύρω κράτη όπως την Ταϊβάν (την οποία θεωρεί το Πεκίνο κινέζικο έδαφος), Κορέα, Ιαπωνία και Βιετνάμ (Feldman 2015), ενώ και σήμερα η ακτινοβολία της είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη και στη Δύση. Για την κινεζική κουλτούρα η χώρα είναι το κέντρο του κόσμου. Μάλιστα στην κινεζική γλώσσα η λέξη που χρησιμοποιείται για την Κίνα (zhongguo) σημαίνει *Μέσο Βασίλειο*. Το Μέσο δεν αναφέρεται γεωγραφικά σε ένα κράτος ανάμεσα σε άλλα αλλά σε αυτό που βρίσκεται μεταξύ Ουρανού και Γης. Αυτό είναι ενδεικτικό της κινεζικής κοσμοθεώρησης. Η άνοδος και κυριαρχία της Δύσης, για τους Κινέζους, είναι απλώς ένα παροδικό φαινόμενο το οποίο η νυν ηγεσία του ΚΚ έχει υποσχεθεί

στον λαό πως θα τελειώσει (Allison 2018). Στην πραγματικότητα η κινεζική ηγεσία δεν επιθυμεί απλώς την άνοδο στη κορυφή του διεθνούς συστήματος αλλά την επάνοδο της χώρας στη θέση που κατείχε αιώνες και αξίζει δικαιωματικά να βρίσκεται. Η σύγχρονη Κίνα απαιτεί τον σεβασμό των υπολοίπων δυνάμεων και την αναγνώρισή τους (Allison 2018).

Επίλογος

Οι Κινέζοι ίσως είναι το μοναδικό έθνος στον κόσμο το οποίο είναι τόσο έντονα συνδεδεμένο με την ιστορία του. Πιστοί πάντοτε στην αντίληψη περί ανωτερότητας της κουλτούρας και πολιτισμού τους ήρθαν τελικά σε επαφή με τις άλλες μεγάλες δυνάμεις και ηττήθηκαν από αυτές. Αυτός ήταν ο περιβόητος Αιώνας της Ταπείνωσης, η εποχή κατά την οποία το εκκρεμές της ισχύος μετατοπίστηκε στη Δύση. Όμως, εμποτισμένοι με τις διδαχές του κομφουκιανισμού, του ταοϊσμού και με όχημα την επικράτηση του Μαρξισμού, οι Κινέζοι επέστρεψαν στο προσκήνιο των παγκοσμίων υποθέσεων αναπτύσσοντας έναν ιδιότυπο εθνικισμό (Braudel 2007). Σφετεριστές της ηγεμονίας για τη Δύση και τις ΗΠΑ, παλινόρθωση για τους ίδιους στη θέση που δικαιωματικά ανήκουν. Επιθυμούν διακαώς τον σεβασμό και την εκτίμηση από όλους. Η **στρατηγική κουλτούρα** της Κίνας δεν εξηγεί όλες τις πολιτικές αποφάσεις που λαμβάνει η ηγεσία της χώρας όμως αναμφίβολα συνιστά ένα εργαλείο κατανόησης του διεθνούς συστήματος όπως διαμορφώνεται σήμερα με την ραγδαία άνοδο του Πεκίνου. Κατά τη ρήση του Ναπολέοντα, ο δράκος φαίνεται να έχει αφυπνιστεί...

Βιβλιογραφία

Κατσούλας, Σπύρος. 2017. *Η έννοια της Στρατηγικής Κουλτούρας*. Αθήνα: Στρατηγικόν

Κολιόπουλος, Κωνσταντίνος. 2008. *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*. Αθήνα: Ποιότητα.

Παπασωτηρίου, Χαράλαμπος. 2013. *Η Κίνα από την Ουράνια Αυτοκρατορία στην Ανερχόμενη Υπερδύναμη του 21ου Αιώνα*. Αθήνα: Ποιότητα.

Πασχαλίδης, Γρηγόρης. 1999. *Εισαγωγή στην έννοια του Πολιτισμού στο Εισαγωγή στον Ελληνικό Πολιτισμό*, τ. 'Α. Πάτρα: Εκδόσεις ΕΑΠ.

Allison, Graham. 2018. *DESTINED FOR WAR: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* New York: First Mariner Books.

Ashraf, Junaid. 2017. *String of Pearls and China's Emerging Strategic Culture. Strategic Studies 2017, Volume 37*.

Braudel, Fernand. 2007. *Γραμματική των Πολιτισμών*. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ.

DIA. 2019. *China Military Power. Modernizing a Force to Fight and Win*. Washington: DIA Military Power Publications.

Feldman, Noah. 2015. *Cool War: The Future of Global Competition*. New York: Random House, An Imprint Of Penguin Random House Llc.

Ghiselli, Andrea. 2018. *Revising China's Strategic Culture: Contemporary cherry-picking of ancient strategic thought*. Cambridge University Press.

Gray, Colin S. 1981. *National Style in Strategy. The American Example*. The MIT Press.

Haglund, David G. 2014. *What can strategic culture contribute to our understanding of security policies in the Asia-Pacific region? Contemporary Security Policy, Issue, 35.*

Huntington, Samuel. 2017. *Η σύγκρουση των Πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της Παγκόσμιας Τάξης.* Αθήνα: Πατάκης.

Jacques, Martin. 2012. *When China Rules the World: The end of the Western World and the Birth of a New Global Order.* New York: Penguin Books.

Snyder, Jack L. 1977. *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operation.* RAND.

The State Council Information Office of the People's Republic of China. 2019. *China's National Defense in the New Era.* Beijing: Foreign Languages Press Co. Ltd.

Twomey, Christopher P. 2006. *Chinese Strategic Cultures: Survey and Critique.* SAIC.

Tzu, Sun. 2008. *Η Τέχνη του Πολέμου.* Αθήνα: Οξύ.

Ying, Fan. 2000. *A classification of Chinese culture.* Cross Cultural Management: An International Journal, Vol. 7 No. 2.